

PORTRETUL LUI PAVEL, REALIZAT DE LUCA ÎN FAPTELE APOSTOLILOR 21:17-26

David Rudolph

În cartea *Paul: The Apostle's Letters, Life, and Thought* (2015), E. P. Sanders introduce scrierile și referințele lui Pavel în aproape fiecare capitol din cartea Faptele apostolilor, inclusiv capitolul 21, dar este vrednic de notat că sare peste Faptele apostolilor 21:17-26. Această omisiune care iese în evidență indică spre o lipsă de interes generală față de acest pasaj, în studiile contemporane asupra Noului Testament. Faptele apostolilor 21:17-26 este un text marginal în lucrările moderne despre Pavel. De multe ori apare menționat doar în trecere, iar puținele discuții care au loc ocazional tind mai degrabă să îi diminueze importanța.

În ciuda marginalizării acestuia, avem argumente solide pentru a arăta faptul că Faptele apostolilor 21:17-26 este un pasaj principal în narațiunea lucană. Este textul-oglină al capitolului 15 din aceeași carte, centrul traiectoriei a șapte apărări, reprezentând clarificarea de către Pavel, înaintea lui Dumnezeu și a acuzatorilor săi, a faptului că acesta *rămăsese un evreu care împlinea Tora și care dădea învățături în acord cu aceste convingeri*. Consemnarea acestui pasaj de către Luca este o tentativă de a rezolva controversa asupra acestei chestiuni cruciale în ecclesia vremii sale, oferind totodată un cadru vital de referință pentru modul în care ar trebui interpretate învățăturile lui Pavel.¹

Un pasaj principal

Pericopa se deschide cu sosirea lui Pavel în Ierusalim, unde este informat că cei de acolo au zvonit deja despre faptul că el ar fi predicat evreilor din diaspora o evanghelie fără lege.

¹ Pentru discuții privitoare la acuratețea istorică a portretului realizat de Luca în Faptele apostolilor 21:17-26, vezi Baur (1876, 1: 195-215); Esler (1987: 125-29), Lüdemann (1989: 58-59; 1996: 46-47); Bauckham (2003: 250-59); LeCornu (2003, 2): 1183-192. Aune (2011: 287-320); Chepey (2000: 66; 2005: 173-74; 2012: 69-75); Keener (2014, 3: 3113-114). Erudiți care pun sub semnul întrebării veridicitatea pasajului din Fap. 21:17-26 fac acest lucru, de obicei, deoarece Luca (1) îl descrie pe Pavel ca evreu ce respectă Tora și (2) arată că zvonurile din Fap. 21:20-12,24 ca fiind *false*, nu adevărate. Pavel, așa cum apare zugrăvit de Luca, este văzut ca o invenție în lumina aceluși Pavel eliberat de Lege, din epistole. De notat faptul că ignorarea portretului lui Pavel din Fap. 21:17-26 din motivele prezentate atestă indirect ideea propusă de Luca în acest capitol: Pavel a rămas un evreu împlinitor al Torei și a predat într-un mod care se potrivea cu aceste convingeri. Dacă Fap. 21:17-26 este un pasaj demn de încredere, iar această înțelegere a textului este acceptată, atunci pasajul are o valoare semnificativă de interpretare, de vreme ce mărturia lui Pavel că rămăsese un evreu împlinitor al Torei a avut loc după ce a scris Galateni, 1 Corinteni și Romani. Exegeții moderni văd adesea poziția lui Pavel asupra legii în aceste epistole ca fiind în acord cu zvonul descris în Fap. 21:20-21, de exemplu, N.T. Wright (2013: 359) asupra Rom. 14: "Pavel nu a continuat el însuși să țină legile kosher și nici nu a propus ori cerut altor 'evrei creștini' să facă acest lucru." Totuși, dacă portretul lui Luca din Faptele apostolilor 21:17-26 este demn de încredere și Pavel, prin însuși acest fapt, a respectat legile privitoare la mâncare dat fiind faptul că a rămas un evreu împlinitor al legii, atunci o astfel de interpretare a Rom. 14 trebuie să fie reevaluată, așa cum am mai argumentat și în alte părți (Rudolph 2016b: 151-81; 2005: 62-63). Dat fiind accentul pus de Luca pe înțelegerea greșită a *învățăturilor* lui Pavel, Fap. 21:17-26 pare să țintească în parte la a motiva astfel de reevaluări (Thiessen 2016: 164-65; cf. Nanos și Zetterholm 2015). Faptul că Luca era familiarizat cu unele dintre epistolele pauline este argumentat de Walker (1985: 3-23); Aejmelaeus (1987); Pervo (2006: 51-147); Tyson (2006: 15-22); Schellenberg (2015: 193-213).

Deși exegeții de astăzi repetă această imagine anormală a lui Pavel,² Luca zugrăvește iudaismul mesianic din secolul întâi ca pe ceva ce contestă această evaluare. Iacov și bătrânii îi cer lui Pavel să dezmințască zvonul, îndemnându-l să se purifice în templu între patru nazireni și să plătească pentru jertfele cerute de Tora pentru a-și completa jurămintele (Num. 6:1-21).³ Scopul mărturiei publice în cuvintele lui Iacov este să demonstreze că (a) “nu este nici un adevăr în ceea ce ei (membrii comunității) au auzit despre tine” (v. 24b) – zvonul potrivit căruia Pavel ar fi subminat legea și obiceiurile evreiești era *fals* și (b) “*tu însuși* ești un împlinitor al legii” (v. 24c), cu alte cuvinte, Pavel însuși rămăsese un evreu adevărat, dedicat Torei, asemenea celor “plini de râvnă pentru lege” din Ierusalim (v. 20). Mărturia mai dinainte aranjată avea scopul de a comunica acest mesaj negativ și pozitiv.⁴ Fără să obiecteze, Pavel urmează acest plan.

Luca fixează reflectorul pe Fap. 21:17-26, plasându-l pe Pavel între oamenii sfinți, într-un loc sfânt, și într-un moment cu deosebire sfânt. Prezența lui Iacov și a bătrânilor în Fap. 21:17-26 comunică cititorului că acesta este un pasaj-cheie. Iacov este fratele lui Mesia, un apostol de căpătâi, conducătorul Conciliului din Ierusalim, lider al congregației-mamă și cunoscut ca “cel drept” (potrivit Hegesip).⁵ Luca îl aduce pe Iacov în Fapte atunci când este nevoie să rezolve o controversă majoră (Jervell 1972: 185-87, 195-96, 199). În tradiția creștină timpurie, Iacov apare ca fiind un nazireu,⁶ un evreu pus deoparte pentru Domnul, care menține un nivel ireproșabil de împlinire a Torei. “Iacov, a cărui autoritate ca evreu împlinitor al Legii nu este pusă sub semnul întrebării în biserica primară, poate sluji ca un martor al credincioșiei lui Pavel față de Lege” (Salo 1991: 266).

În mod similar, prezbiterii, alături de apostoli, alcătuiesc cel mai înalt nivel de autoritate eclezială în comunitatea de ucenici ai lui Isus. Acesta este cazul în Fap. 15 și 16, unde Luca identifică “apostolii și prezbiterii” ca fiind decidenții halahici, care au dat decretul apostolic, reglementările care-i condiționau pe credincioșii dintre neamuri (Fap. 15:22; 16:4; 21:25). Aducându-i pe prezbiteri în Fap. 21:17-26, Luca transmite prin aceasta faptul că e o chestiune de o importanță crucială, cu implicații pentru întreaga eclezie. Susținerea lui Pavel de către prezbiteri atestă faptul că acesta era credincios Legii.

Cei patru nazirei din Fap. 21:17-26 au, de asemenea, un rol narativ în confirmarea faptului că Pavel era un împlinitor al Torei și nu-i învăța pe evrei altceva. Bart Koet notează:

După acuzațiile din Fap. 18:12-13 despre faptul că Pavel nu era suficient de devotat împlinirii Torei, acest jurământ și sugestia faptului că era un jurământ de nazireu, arată

² “În virtutea activităților și a moștenirii lui Pavel, ar fi putut fi etichetat ca un apostat evreu (exact de asta este acuzat în Fap. 21:20-21, 27-28; 24:506)” (Bird 2016: 7-8).

³ “Infinitivul grecesc ξυρᾶσθαι (‘a se bărbieri’) folosit în contextul jurământului de nazireu, ca o traducere a הלל denotă ideea de ‘a aduce jertfele unui nazireu’ (vezi *m. Naz.* 2.5-6), cu alte cuvinte, a plăti pentru sacrificiile necesare unui nazireu care-și încheie jurămintele” (Alune 2011: 295). Aceste sacrificii includeau o jertfă arsă, o jertfă pentru păcat, împreună cu jertfele de grâne și băuturi și un coș de pâine nedospită (Num. 6:13-15). Jertfa finală venea de la nazireu însuși – părul său. Era tăiat și aruncat în foc (Num. 6:18; Iosefus, *Ant.* 4.72). Vezi Tomes (1995: 191-92).

⁴ “Decât să recurgă la o soluție textuală (o scrisoare), cu riscul aferent de a fi atât greșit gestionată, cât și greșit interpretată, Iacov propune o confirmare *ritualică* (specifică nazireilor) a loialității lui Pavel față de legea evreiască (21:23-24, 26). Așa cum bine știu interpreții lui Pavel, epistolele lui pot conține ‘unele lucruri greu de înțeles’ (2 Pet. 3:16); iar faptele vorbesc adesea mai tare și mai clar decât cuvintele” (Spencer 1997: 200).

⁵ Eusebius, *Hist. eccl.* 2.23.3-4.

⁶ Eusebius, *Hist. eccl.* 2.23.4-6.

cititorului că Pavel împlinea Legea și mai mult, că făcea mai mult decât strictul necesar... Conectându-l pe Pavel de două ori cu ideea de nazireat ca un răspuns pentru critici referitoare la atitudinea sa față de Lege, Luca demonstrează importanța ca Pavel să împlinească chiar și ritualurile supererogatorii, pentru a-și dovedi ascultarea față de lege.⁷

Nazireul depășea standardele maxime ale legii lui Dumnezeu și reprezenta un simbol al Israelului împlinitor al Legii (Amos 2:11-12; 1 Mac. 3:49).⁸ Așa cum arată Koet, Iacov, “(care el însuși este descris ca un nazireu pe viață și ca un exemplu de respectare a legii în *Istoria Bisericească* a lui Eusebiu; vezi Cartea II XXIII 4-6) îi sugerează lui Pavel să plătească pentru patru nazirei, ca o dovadă a faptului că împlinea Legea. Plătind cheltuielile pentru jertfele acelor oameni, Pavel se asociază pe el însuși cu actul respectării legii” (Koet 1996: 139). În contextul din Fap. 18:18 – unde Pavel face un jurământ de nazireu⁹ – și Fap. 21:17-26 – unde plătește pentru ca patru oameni să își poată face juruințele¹⁰ – Luca îl descrie pe Pavel ca un evreu credincios în Isus, care respectă Legea și îi încurajează pe frații evrei să facă la fel.

Locația din Fap. 21:17-26 subliniază, de asemenea, importanța acestui pasaj. Ierusalimul este centrul geografic al universului spațiu-timp lucan. Cea de-a treia evanghelie începe în Ierusalim. În primul capitol din Fapte, Mesia Se înalță la cer din Ierusalim și mesageri angelici prevestesc întoarcerea lui Isus la Ierusalim, în același mod în care a plecat (Fap.1:11-12; cf. Zah. 14:4). Evanghelia se răspândește din Ierusalim până la capătul pământului. Totuși, această răspândire nu este lineară ci, mai degrabă, circulară. Pavel continuă să se întoarcă la Ierusalim (Fap. 9:26-31; 11:27-30; 15:1-2; 18:22).¹¹ Faptul că, la sfârșitul cărții Faptele apostolilor, Luca nu pune accentul pe Ierusalim este probabil maniera lui de a transmite cititorului că povestea nu s-a încheiat. Cercul va fi completat în Ierusalim, după ce “se vor împlini vremurile neamurilor” (Lc. 21:24; Fap. 1:6).¹² În acest context narativ mai larg, vizita finală a lui Pavel la Ierusalim în Faptele apostolilor 21:17-26 constituie unul dintre momentele cruciale în istorisirea lui Luca.

De asemenea, este demn de notat accentul pus pe templu din Fap. 21:17-26. Luca-Fapte începe în templu (Lc. 1:5-25). Templul este locul unde cea mai timpurie comunitate de evrei

⁷ Koet (1996: 141). Vezi Chepey (2005: 66, 173-74).

⁸ Cf. Num. 6:1-2; Jud. 13:7; 16:17; 1 Sam. 1:11; Lc. A:15. Vezi Bockmuehl (2000: 36-48).

⁹ Neusner (199: 81) sugerează că Pavel era sub un jurământ de nazireu în Fap. 21 și că Iacov l-a sfătuit pe Pavel să își împlinească obligațiile față de ceilalți patru nazirei. Deși scenariul este posibil, relatarea lui Luca sugerează că Pavel deja încheiase un jurământ de nazireat în Chenerea (Fap. 18:18). Această concluzie este susținută de textul vestic al Faptelor apostolilor 18:21 și de modul cum folosește Luca termenul *ὠσαβαιῶν* în Fap. 18:22. Din acest motiv, NRSV traduce Fap. 18:22, “Atunci când am ajuns în Cezareea, el s-a dus la Ierusalim și a salutat biserica, apoi a mers în Antiohia.” În Fap. 18:21, Codex Bezae și majoritatea MSS bizantin inserează: “Trebuie cu orice preț să sărbătoresc următorul praznic în Hierosoluma (Ierusalim)” (Rius-Camps și Read-Heimerdinger 2007: 384). Cazul inserției Codex Bezae este adus ca argument de Ross (1992: 247-49). Împotriva adăugirii vestice, vezi Metzger (1975: 465); Strange (1992: 47, 163); Chepey (2000: 67). Ar părea că, în Fap. 21, Pavel n-ar fi avut nevoie decât de o purificare ritualică.

¹⁰ Cei patru din Fap 21:24, 26-27 aveau nevoie de purificare, posibil din cauza faptului că atinseseră un cadavru, fapt ce necesita un ritual de purificare de șapte zile, descris în Num. 19:1-13 (cf. Num. 6:9-12; 31:19; *m. Naz.* 7:3; *Filon Spec. Laws* 3.205; Fap 20:9-10). Iosefos menționează că evreii săvârșeau un ritual de purificare pentru a intra în spațiul templului și că acesta le era cerut pelerinilor care veneau să aducă jertfe în ziua Cincizecimii (*Ant.* 12.145; *J.W.* 1.229; cf. Lev. 23:17-19; Fap. 20:16; 24:17-18; In. 11:55). Pentru o discuție despre posibilele motive de purificare în Fap. 21:17-26, vezi Gane (2008:9-17); Aune (2011:290-318).

¹¹ “Fiecare dintre campaniile misionare ale lui Pavel s-a încheiat cu o vizită la Ierusalim, astfel încât munca lui Pavel a început și s-a sfârșit, în fiecare caz, la Ierusalim” (Marshall 1980: 301-302).

¹² Tannehill (2005: 120-24); Fuller (2006: 257-64); Bauckham (2001: 435-87).

credincioși în Isus “erau nelipsiți... în fiecare zi... în pridvorul lui Solomon” (Fap. 2:46; 3:1-10; 5:12; cf. 5:42). Pavel a căzut într-o transă în templu și L-a văzut pe Isus, Care i-a spus: “Du-te, căci te voi trimite departe, la neamuri” (Fap. 22:17-21). Faptul că relatarea din Fap. 21:26 are loc în templu semnaleză cititorului că istorisirea lui Luca este un episod proeminent. Mai mult, templul servește pentru a confirma mărturia lui Pavel. Templu era văzut în Israel ca un “loc sfânt” unde oamenii făceau jurăminte pentru a rezolva controversese.¹³ În Fap. 21:26, Pavel mărturisește public în templu, înaintea lui Dumnezeu și a altarului, că zvonurile despre el erau false și că el rămăsese un evreu care împlinea Tora. Acțiunile sale ritualice în acest loc sacru sunt echivalentul unei juruințe pentru a clarifica, odată pentru totdeauna, aspectele privitoare la această chestiune.

Răstimpul din Faptele apostolilor 21:17-26 adaugă mai multă greutate ideii că este vorba despre un pasaj principal. E cea de-a treia lună din calendarul Torei, iar lumea evreiască celebrează festivalul de pelerinaj Shavuot (Cincizecimea).¹⁴ Iosefus notează că “la venirea Cincizecimii... o multitudine nenumărată de oameni pleca din Galileea, din Idumea, din Ierihon și din Perea, dincolo de Iordan”, pentru a oferi jertfe festive (Răzb. 2:42-43). Pavel era unul din pelerinii evrei și “se grăbea ca, dacă-i va fi cu putință, să fie în Ierusalim de Ziua Cincizecimii” să aducă “daruri la Templu” (Fap. 20:16; 24:17).¹⁵ De notat că Cincizecimea coincidea cu aniversarea oferirii Torei, pe muntele Sinai, un eveniment la care a fost martor întreg Israelul [Ex. 19:1; 20:22(19)]. În relatarea lui Luca, Cincizecimea continuă să fie un timp în care se produc evenimente spectaculoase în viața poporului lui Dumnezeu. În Faptele apostolilor 2, Duhul Sfânt este turnat în ziua Cincizecimii, iar evrei și oameni “din toate neamurile care sunt sub cer” sunt martorii acestui eveniment (Fap. 2:5-12). În Fap. 21:17-26, Pavel (înconjurat de nazireii ce atrăgeau mulțimi din cauza pietății lor și a aparenței de lei)¹⁶ a mărturisit în Templu, în ziua Cincizecimii, că rămăsese un evreu împlinitor al Torei, iar pelerini evrei din toată lumea, inclusiv mulți dintre acuzatorii lui Pavel, au asistat la această declarație publică (Fap. 21:27-28). Planul lui Iacov era ca această imagine a lui Pavel să fie văzută de cât mai mulți și răspândită; “*Și astfel vor cunoaște toți că nu este nimic adevărat din cele ce au auzit despre tine, ci că și tu umbli întocmai după rânduială și păzești Legea*” (Fap. 21:24).

Falsul zvon și cele șapte apărări

(Fap. 16:3; 18:18; 21:17-26; 23:6; 24:14, 16; 25:8; 28:17)

Data fiind imaginea lui Pavel de evreu care împlinea Tora, cum explică Luca zvonul potrivit căruia Pavel i-a învățat pe evreii din diaspora să nu respecte Legea și să nu-și circumcidă fiii (Fap. 21:21)? Potrivit acestei relatări, liderii din Ierusalim i-au însărcinat pe Pavel și Barnaba să informeze “neamurile” despre decizia Conciliului din Ierusalim de a-i scuti de circumcizie și de la respectarea Torei în totalitate pe credincioșii din rândul neamurilor (Fap. 15:19-31; 16:4). Din istorisire, ar fi rezonabil să presupunem că unii oameni au crezut că scutirea se aplica și evreilor,

¹³ Fap. 6:13; 21:28; 1 Împ. 8:31-32; 2 Cr. 6:22-23; Neem. 5:12; cf. Mat. 23:16.

¹⁴ Fap. 20:16; cf. Lev. 23:15-21; Deut. 16:9-11,16.

¹⁵ Vezi Lev. 23:16-20.

¹⁶ “Nazireii ar fi fost o privescitate populară în templu, în timpul Cincizecimii, și ar fi fost ușor de observat datorită aspectului lor... Fiind prezent lângă asemenea personaje, acțiunile lui Pavel de a se purifica pe sine și a plăti pentru tunsoarea și jertfele a patru bărbați ar fi fost, cu siguranță, foarte ușor de observat” (Chepey 2005: 173).

lăsând impresia că Pavel îi învăța pe aceștia că nu mai trebuie să își circumcidă fiii sau să respecte Tora. Este ușor să ni-i imaginăm pe detractorii lui Pavel interpretând greșit acest aspect (cui îi era adresată scutirea), pentru a-l denunța pe Pavel ca apostat. Referința lui Iacov la decizia Conciliului din Ierusalim din Fap. 21:25 ar putea face aluzie la modul cum implicarea directă a lui Pavel în comunicarea decretului apostolic a dus indirect la acuzații (Jervell 1972: 195-96; Le Cornu 2003, 2:1188).

Modul cum Luca folosește διδάσκειν în Fap. 21:21 s-ar putea referi, de asemenea, la discursul lui Pavel cu neamurile despre Lege, care a fost scos din context și aplicat evreilor. De exemplu, Pavel a scris: “Iată, eu, Pavel, vă spun că, dacă vă veți tăia împrejur, Hristos nu vă va folosi la nimic” (Gal. 5:2). Publicul la care făcea referire implicit erau credincioșii dintre neamuri, ținând cont de faptul că aceștia nu sunt circumciși (Gal. 2:7-9). Mai mult, “regula lui Pavel pentru toate bisericile” declară explicit că evreii ar trebui să rămână circumciși iar cei dintre neamuri necircumciși (1 Cor. 7:17-24).¹⁷ În ciuda “stabilirii vieții” (*Sitz im Leben*, Gal. 5:2), cuvintele lui Pavel ar fi putut fi interpretate greșit ca însemnând: “Iată, eu, Pavel, vă spun (vouă, evreilor), că, dacă vă veți tăia împrejur (pe fiii voștri), Hristos nu vă va folosi la nimic.” Secole la rând, pe baza acestui text, evreii care credeau în Yeshua au fost avertizați de creștinii dintre neamuri să nu-și circumcidă fiii. Din punct de vedere narativ, nu este greu să vedem cum o neînțelegere legată de audiența căreia i se adresa Pavel în Gal. 5:2, sau o distorsionare deliberată a cuvintelor sale de către critici, ar fi putut duce la zvonul fals din Fap. 21:21 (“că înveți pe toți iudeii... nu-și taie copiii împrejur”).¹⁸ Gal. 5:2 este doar unul din textele pauline care ar fi putut fi reprezentat greșit de oponenții lui Pavel, ca să prezinte ca un evreu apostat.¹⁹

Zvonul despre evanghelia fără lege a lui Pavel către evrei s-a răspândit în comunitățile evreiești din toată lumea mediteraneană, rezultând în numeroase ocazii precum Fap. 21:21, unde Pavel a trebuit să se apere. Fap. 21:17-26 poate fi văzut ca centrul unei traiectorii de șapte apărări în istorisirea lui Luca, toate având ca scop să răspundă la acest zvon fals și să-l convingă pe cititor că Pavel a rămas un evreu împlinitor al Torei. Aceasta este o temă majoră a cărții Faptele apostolilor. Așa cum o pune Isaac Oliver, “Pare plauzibilă ideea că Faptele apostolilor a fost scris tocmai pentru a contracara zvonurile care circulau în rândul ucenicilor evrei ai lui Isus și a evreilor în general, potrivit cărora Pavel era un apostat” (2016: 4).

Ducând spre Fap. 21:17-26, Luca își informează audiența că evreii din Corint îl acuzaseră pe Pavel că “ațâță pe oameni să se închine lui Dumnezeu într-un fel care este împotriva Legii” (Fap. 18:13). Naratorul adresează falsă acuzație, plasând-o între circumciderea lui Timotei de către Pavel în Fap. 16:3 și faptul că Pavel a făcut un jurământ de nazireu în Fap. 18:18 – două ritualuri sacre

¹⁷ Rudolph (2010: 1-23). Pavel notează în Gal. 5:3 că cei circumciși sunt “datori să împlinească toată Legea”. Pentru o discuție despre limbajul din 1 Cor. 7:19; Gal. 3:28; 5:16; 6:15, vezi Rudolph (2016a: 27-33); Thiessen (2016:8-11, 164-65). În ciuda regulii lui Pavel, potrivit căreia evreii ar trebui să rămână în chemarea lor ca evrei și să nu fie asimilați (1 Cor. 7:17-18, 20), este posibil ca unii evrei credincioși în Isus din bisericile pauline au devenit (sau au părut a fi) mai relaxați în angajamentul lor față de Legea evreiască din cauza asocierii îndeaproape cu credincioșii dintre neamuri și, prin urmare, au contribuit la zvon. Vezi Oliver (2013: 214, 322, 360, 394-95).

¹⁸ Keener (2014:3126-27); Thiessen (2016:165-66) și Jervell (1984: 64).

¹⁹ Cf. 2 Pet. 3:15-16.

care demonstrează că Pavel nu doar că împlinea Tora, ci mergea dincolo de datoria la care era chemat prin aceasta.²⁰ Fap. 21:17-26 dă apoi lovitura finală, punând capăt calomniei.

În capitolele de după Fap. 21:17-26, Pavel confirmă de patru ori că ține Tora și că nu a făcut nimic împotriva legii și a obiceiurilor poporului său:

Confirmarea 1: “Fraților, eu sunt (la timpul prezent) fariseu, fiu de fariseu.” (Fap. 23:6)²¹

Confirmarea 2: “Îți mărturisesc că slujesc Dumnezeului părinților mei... eu cred tot ce este scris în Lege și în Proroci. ... De aceea mă silesc să am totdeauna un cuget curat înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor.”

Confirmarea 3: “N-am păcătuit cu nimic nici împotriva Legii iudeilor, nici împotriva Templului, nici împotriva Cezarului.” (Fap. 25:8)

Confirmarea 4: “Fraților, fără să fi făcut ceva împotriva norodului sau obiceiurilor părinților noștri, am fost băgat la închisoare în Ierusalim și de acolo am fost dat în mâinile romanilor.” (Fap. 28:17)

În contextul literar, fiecare din aceste patru confirmări arată înapoi, spre Fap. 21:17-26 (Balch 2015: 103-04; Koet 2000: 104). S-ar putea pune întrebarea ce ar mai fi putut Luca să includă în istorisirea lui, pentru a exprima faptul că Pavel era un evreu împlinitor al Torei. Cartea Faptele apostolilor este plină de astfel de declarații, care-l descriu pe Pavel ca fiind credincios față de legea și obiceiurile evreiești (Oliver 2013: 28); declarații care susțin contrariul sunt identificate adesea ca zvonuri false.

O examinare mai detaliată a textului din Fap. 21:17-26, apărarea principală, adaugă suport lexical și contextual concluziilor de mai sus:

1. Iacov susține că Pavel “păzește Legea” [φυλάσσω τὸν νόμον (Fap. 21:24)]. Limbajul (la timpul prezent activ) face referire la respectarea atentă a legii ca întreg (cf. Gal. 6:13; Rom. 2:26);

Multe apariții nou testamentare ale φυλάσσω vorbesc despre Lege sau porunci (folosite, așadar, și în Septuaginta). Ideea de bază a “păzirii Legii etc. de la a fi încălcată” (BAGD s.v. l.f) are sensul de *a respecta, a urma, a ține*. Inițial, acest

²⁰ Circumciderea lui Timotei de către Pavel atrage cu sine implicația deciziei Conciliului din Ierusalim, că evreii ar trebui circumciși, spre a păstra “legământul circumciziei” (Fap. 7:8; Gen. 17:9-14). Dintr-o perspectivă literară, circumciderea lui Timotei îl informează pe cititor în avans că cea din urmă acuzație împotriva lui Pavel – că îi învâța pe evreii din diaspora să nu își taie fiii împrejur (Fap. 21:21) era falsă. Contextul din Fap. 15-16 sugerează că declarație explicativă a lui Luca (“din pricina iudeilor care erau în acele locuri”) nu înseamnă că *actul circumciderii* a fost unul de oportunism, ci că *momentul circumciderii* a avut acest rol. Vezi Rudolph (2016a: 23-27); Bryan (1988: 293); Oliver (2013: 433); Thiessen (2011:120-22).

²¹ Cf. Fap. 26:5. Ellison (1970:199) notează că “Varianta RSV este probabil corectă în traducerea aoristului ἔζησα prin ‘am trăit’, în loc de trecutul simplu, cum apare în variantele AV, RV, NEB. Nu doar că nu ar fi avut rost să îi explice regelui Agrippa ce făcuse – dacă nu mai făcea acest lucru, dar în afară de asta, cu greu scoate în evidență forța lui καὶ νῦν ce urmează, care implică nu o contradicție, ci o amplificare.”

lucru făcea referire la respectarea Torei, a legii ca întreg (νόμον: Fap. 7:53; 21:24; Gal. 6:13), la porunci (ἐντολάς: Mc. 10:19; Mt. 19:17; Lc. 18:20), sau la reglementări individuale printre acestea (δικαιώματα: Rom. 2:26). În evangheliile sinoptice, ca și în Faptele apostolilor și epistolele pauline, folosirea acestor termeni este legată de critica respectării legii de către evrei (o excepție semnificativă fiind Fap. 21:24, unde Pavel este prezentat ca fiind în acord cu creștinii evrei).²²

Φυλάσσω... servește mai ales pentru a exprima atitudinea pe care Dumnezeu o cere de la om față de legământul divin, Ex. 19:5 etc., și față de expresiile cultice, legi, porunci, muștrări și avertismente; în acest sens, devine un tt. (terminus technicus) în tradițiile legale, de la Exodul la Deuteronomul.²³

Φυλάσσω... pentru a continua să țină o lege sau o poruncă, veghind să nu fie încălcată.²⁴

Modul în care Luca a folosit imagistica legământului – plini de râvnă pentru Lege, Moise, tăiere împrejur (sau circumcizie), nazirei, purificare ritualică, templu, sacrificiu, sezonul Cincizecimii (când a fost dată Legea) – adaugă la conotațiile de respectare a legământului φυλάσσων νόμον din Fap. 21:24.²⁵

2. Acel καὶ în ἀλλὰ στοιχεῖ καὶ αὐτὸς (Fap. 21:24) este emfatic,²⁶ precum în varianta ESV (“*tu însuși [καὶ] trăiești în ascultarea legii*”), și îl identifică pe Pavel cu antecedentul – miile de evrei credincioși în Yeshua din Ierusalim, care sunt “plini de râvnă pentru lege”.²⁷ Identificarea lui Pavel cu evreii roditori (*frum*) este exprimată în mod viu în imaginea acestuia conducându-i pe cei patru nazirei (cei mai zeloși dintre zeloși) în templu (“Atunci, Pavel a luat pe oamenii aceia... și a intrat cu ei a doua zi în Templu” [v. 26] Aici, Pavel este enumerat în rândul celor “plini de râvnă pentru Lege” (Chepey 2005:174). Planul lui Iacov este ca lumea evreiască să-l cunoască pe Pavel – pe care Luca îl descrie ca “fariseu, fiu de fariseu” la timpul prezent – care continuă să “țină legea” la fel ca cei “plini de râvnă pentru lege” și îi învață potrivit cu aceste convingeri (Fap. 21:20, 24; 23:6).²⁸ Accentul pozitiv pus de Luca pe faptul că era “plin de râvnă pentru lege” ar putea explica de ce Canonul Muratorian (cca. 170 d.H.) comentează faptul că “Pavel îl luase cu el [pe Luca], fiind unul care era plin de râvnă pentru lege” (Metzger 1989: 305).

²² Kratz (1993, 3:442).

²³ Bertram (1974, 9: 237).

²⁴ BDAG (200: 1068). Cf. Louw și Nida (1989, 1:468).

²⁵ Vezi Balch (2015: 116).

²⁶ “Conjuncția este empatică (‘și tu’)” (Parsons 2003: 412). Vezi Zerwick și Grosvenor (1996: 427). Majoritatea traducerilor în limba engleză ale Fap. 21:24 lasă καὶ netradus; excepțiile includ variantele NRSV, ESV, NASB, ASV, KJV. Cf. In. 7:10.

²⁷ “În acord cu rădăcinile sale antice, ‘râvna’ în iudaismul din timpul celui de-al doilea Templu avea de-a face cu o apărare pasionată a legământului prin împlinirea legii” (Smiles 2002: 461-62).

²⁸ Vezi Jervell (1996: 14; 1984: 71; 1972: 159, 163, 169); Gowler (1991: 288); Davies (1980: 70).

3. Folosirea lui στοιχεῖς în Fap. 21:24 (cf. Rom. 4:12; Gal. 5:25) sugerează o consecvență a modului de viață (Miller 1994: 141-42). Poate fi tradus în mod variat “a trăi în” (ESV, NET) sau “mod de viață” (NJB). Ideea lui Pavel este că Pavel ducea traiul unui evreu credincios al Torei.
4. Fap. 21:17-26 este oglinda textului Fap. 15. Iacov anticipează preocuparea lui Pavel că mărturia publică a acestuia ar putea fi interpretată greșit de credincioșii dintre neamuri ca însemnând faptul că ei ar trebui să respecte Tora întru totul. El îl asigură pe Pavel încă o dată că cei din rândul neamurilor care sunt credincioși nu vor înțelege greșit deoarece, “cu privire la neamurile care au crezut, noi am hotărât și le-am scris că trebuie să se ferească de lucrurile jertfite idolilor, de sânge, de dobitoace sugrumate și de curvie” (Fap. 21:25).²⁹ Aici, Iacov reafirmă decizia Conciliului de la Ierusalim din Faptele apostolilor 15, care scutea neamurile credincioase în Isus de circumcizie și alte obligații ale Torei specifice evreilor. “Iacov realizează o paralelă între necesitatea evreilor de a ține Legea și necesitatea neamurilor de a respecta decretul apostolic (21:25).³⁰ Oglindirea dintre decizia Conciliului din Ierusalim și Fap. 21:17-26 este întărită de referința la Moise, pe care Luca o realizează în Fap. 15:21 și 21:21. Există, de asemenea, o utilizare paralelă a lui φυλάσσω în Fap. 16:4 și 21:24 (Rudolph 2016a: 53-59; 2002: 67-70). Matthew Thiessen rezumă semnificația lui Fap. 21:17-26 în relație cu Fap. 15: “În vreme ce atât Pavel și adunarea din Ierusalim consideră că evreii ar trebui să continue să împlinească Legea, ambele părți sunt de acord că neamurile nu ar trebui să facă acest lucru,³¹ - o decizie a Conciliului din Ierusalim pe care Luca o reiterează aici (21:25)... nu doar că Domnul nu le cere credincioșilor evrei să abandoneze Tora, ba chiar le cere să continue să o împlinească.”³² Mărturia lui Pavel în templu, în versetul 26, confirmă că el este de acord cu această perspectivă.

Concluzie

Portretul lui Pavel, realizat de Luca în Fap. 21:17-26, e declarația cea mai explicită din Noul Testament că Pavel a rămas un evreu care ținea Tora după ce a devenit un ucenic al lui Isus. E un pasaj principal din Faptele apostolilor, centrul traiectoriei a șapte apărări, și reprezintă încercarea

²⁹ Tannehill (1990: 269).

³⁰ Miller (1994: 142). Cf. Marguerat (2009: 111); Bauckham (2007: 75; 1995: 464, 475); Wyschogrod (2004: 209); Bockmuehl (2000: 168-72); Jervell (1984: 143); “V. 25 amintește decizia Conciliului Apostolic (cf. esp. 15:20). Acest verset revelează întregul paragraf ca un gând care, în spiritul interesului lui Luca, este pivotal: diferențierea dintre creștinii evrei și creștinii dintre neamuri în ceea ce privește respectarea Torei (STEGEMANN, Synagogue, 177)” (Ganse-Kerperin 2000: 275, n. 15).

³¹ În sensul că neamurile nu ar trebui să se circumcidă sau să respecte legea în totalitatea ei (Fap. 15:5-10, 19, 24, 28; cf. 1 Cor. 7:17-18), așa cum a confirmat Thiessen în corespondența personală, 5 ianuarie 2017. Putem aduce argumentul rezonabil că cele patru “esențiale” ale decretului apostolic se bazează pe Lev. 17-18. Vezi Jervell (1972: 144; 1984: 121); Bauckham (1996: 154-84); Wehnert (1997: 72-73); Bockmuel (2000: 165); Adna (2000: 159-61); Oliver (2013: 394-98).

³² Thiessen (2016: 167). Acel “ar trebui” este implicația deciziei Conciliului din Ierusalim că doar neamurile sunt scutite de respectarea deplină a legii. Cf. Oliver (2013: 394, 416-17, 436-37, 442, 450); Thiessen (2011: 122-23); Marguerat (2009: 109-117); Kinzer (2005: 108-22); Carras (199: 693-708); Jervell (1984: 143).

lui Luca de a (1) reda bisericii (ecclesia) o imagine autentică a lui Pavel și (2) a oferi un cadru de referință critic pentru modul în care învățăturile lui Pavel ar trebui interpretate în relație cu legea și identitatea evreiască (Wyschogrod 2004: 193-95, 209, 234). În mod regretabil, niciunul din obiective nu a fost atins. Zvonul fals pe care Pavel îl neagă în Fap. 21:17-26 a devenit modul tradițional de înțelegere a lui Pavel – în contextul separării căilor dintre biserică și poporul evreu – și aproximează ceea ce a devenit perspectiva normativă în studiile prezente despre Pavel (Thiessen 2016: 167), chiar și în cadrul Noii Perspective.³³ Așadar, nu este surprinzător că majoritatea exegeților moderni nu iau în serios mărturia de la templu a lui Pavel. Povestea este fie ignorată, trecută cu vederea ca o ficțiune, sau i se aplică interpretări pline de imaginație, care-l transformă pe Pavel al lui Luca în acel Pavel apostat descris în Fap. 21:21.³⁴ În ciuda acestor tentative de a diminua importanța paragrafului discutat, acest text marginal rămâne o problemă constantă pentru perspectiva normativă, deoarece Faptele apostolilor este “cea mai timpurie *Wirkungsgeschichte* despre viața și învățăturile lui Pavel, în ceea ce privește împlinirea Torei.”³⁵ Din acest motiv, interesul reînnoit asupra lui Pavel – evreul din perioada celui de-al doilea templu – va duce mereu la un interes reînnoit pentru Fap. 21:17-26.

Referințe

Ådna, J. (2000), “James’ Position at the Summit Meeting of the Apostles and the Elders in Jerusalem (Acts 15),” în J. Ådna and H. Kvalbein (eds.), *The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles*, 125 – 61, Tübingen: Mohr Siebeck.

Aejmelaeus, L. (1987), *Die Rezeption der Paulusbriefe in der Miletrede* (Apg 20:18–35), Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Aune, D. E. (2011), “Paul, Ritual Purity, and the Ritual Baths South, of the Temple Mount (Acts 21:15–28),” în P. Spitaler (ed.), *Celebrating Paul: Festschrift in Honor of Jerome Murphy-O’Connor and Joseph A. Fitzmyer*, 125–61, Washington DC: The Catholic Biblical Association of America.

Balch, D. L. (2015), *Contesting Ethnicities and Images: Studies in Acts and Art*, Tübingen: Mohr Siebeck.

Bauckham, R. (1995), “James and the Jerusalem Church,” în R. Bauckham (ed.), *The Book of Acts in its Palestinian Setting*, 415–80, Carlisle: The Paternoster Press.

Bauckham, R. (1996), “James and the Gentiles (Acts 15:13–21),” în B. Witherington (ed.), *History, Literature, and Society in the Book of Acts*, 154–84, Cambridge: Cambridge University Press.

Bauckham, R. (2001), “The Restoration of Israel in Luke-Acts,” în J. M. Scott (ed.), *Restoration: Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives*, 435–87, Leiden: Brill.

³³ “El [Pavel] abandonase însemnele cele mai fundamentale ale identității evreiești... Dacă ar fi continuat pur și simplu să țină Tora, insistând că respectarea acesteia în continuare era obligatorie pentru convertiții evrei, n-ar fi putut spune ceea ce i-a spus lui Petru în Gal. 2:14” (Wright 2013: 1492, 1440). Vezi Rudolph (2016a: 46-53) pentru o interpretare a Gal. 2:14 care lasă loc pentru o interpretare favorabilă a unui Pavel împlinitor al Torei.

³⁴ Vezi Rudolph (2016a: 59-73). Unii afirmă că Pavel nu i-a învățat pe evreii credincioși în Isus să înceteze să mai respecte Tora, ci doar să-i privească cerințele ca fiind de prisos, acum că Hristos se arătase. Totuși, dacă Pavel credea că legea evreiască era o chestiune fără importanță, atunci zvonul din Fap. 21:21 ar fi fost *adevărat*, “Pentru oricine care urma litera și spiritul legii, faptul că Pavel privea unele din cerințele acesteia ca o chestiune de indiferență și că trata ca opționale lucruri pe care legea le vedea obligatorii trebuie să fi constituit în sine o ‘apostazie de la legea lui Moise’” (Bruce 1988: 406). Cf. Wright (2013: 359). Prin contrast, Luca clarifică în Fap. 21:17-26 că zvonul apostaziei lui Pavel era *fals*.

³⁵ Markus Bockmuehl, corespondența personală, 3 iunie 2006.

Bauckham, R. (2003), "The Final Meeting of James and Paul: Narrative and History in Acts 21, 18–26," in E. Steffek and Y. Bourquin (eds.), *Raconter, interpréter, annoncer: Parcours de Nouveau Testament: Mélanges offerts à Daniel Marguerat pour son 60e anniversaire*, 250–59, Geneva: Labor et Fides.

Bauckham, R. (2007), "James and the Jerusalem Community," in O. Skarsaune and R. Hvalvik (eds.), *Jewish Believers in Jesus: The Early Centuries*, 55–95, Peabody: Hendrickson.

Baur, F. C. (1876), *Paul, the Apostle of Jesus Christ, His Life and Work, His Epistles and His Doctrine: A Contribution to a Critical History of Primitive Christianity*, trad. A. Menzies, London: Williams & Norgate.

Bertram, G. (1974), "φυλάσσω" in G. Friedrich (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament*, 9, 237, Grand Rapids: Eerdmans.

Bird, M. F. (2016), *An Anomalous Jew: Paul among Jews, Greeks, and Romans*, Grand Rapids: Eerdmans.

Bockmuehl, M. (2000), *Jewish Law in Gentile Churches: Halakhah and the Beginning of Christian Public Ethics*, Edinburgh: T&T Clark.

Bruce, F. F. (1988), *The Book of Acts*, Rev. ed., Grand Rapids: Eerdmans.

Bryan, C. (1988), "A Further Look at Acts 16:1–3," *Journal of Biblical Literature*, 107: 292–94.

Carras, G. F. (1999), "Observant Jews in the Story of Luke and Acts," in J. Verheyden (ed.), *The Unity of Luke-Acts*, 693–708, Leuven: Leuven University Press.

Chepey, S. D. (2000), "Nazirites in Acts and Late Second Temple Judaism: Was Luke Confused?," M. Phil.thesis, Oxford: University of Oxford.

Chepey, S. D. (2005), "Nazirites in Late Second Temple Judaism: A Survey of Ancient Jewish Writings, the New Testament, Archaeological Evidence, and Other Writings from Late Antiquity," Leiden: Brill.

Chepey, S. D. (2012), "Is the Timing Respecting Paul and the Four Men Under a Vow in Acts 21:23–27 Plausible?: Possible Implications from Josephus and Philo on the Nazirite Vow and First-Fruits," *Criswell Theological Review* 9(2): 69–75.

Davies, W. D. (1980), *Paul and Rabbinic Judaism: Some Rabbinic Elements in Pauline Theology*, Philadelphia: Fortress.

Ellison, H. L. (1970), "Paul and the Law—'All Things to All Men,'" in W. Ward Gasque and R. P. Martin (eds.), *Apostolic History and the Gospel: Biblical and Historical Essays Presented to F. F. Bruce on his 60th Birthday*, 195–202, Grand Rapids: Eerdmans.

Esler, P. E. (1987), *Community and Gospel in Luke-Acts: The Social and Political Motivations of Lucan Theology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Fuller, M. E. (2006), *The Restoration of Israel: Israel's Re-gathering and the Fate of the Nations in Early Jewish Literature and Luke-Acts*, Berlin: Walter de Gruyter.

Gane, R. E. (2008), "The Function of the Nazirite's Concluding Purification Offering," in B. J. Schwartz, D. P. Wright, J. Stackert, and N. S. Meshel (eds.), *Perspectives on Purity and Purification in the Bible*, 9-17, London: T&T Clark International.

Ganser-Kerperin, H. (2000), *Das Zeugnis des Tempels. Studien zur Bedeutung des Tempelmotivs im Lukanischen Doppelwerk*, Münster: Aschendorff.

Gowler, D. B. (1991), *Host, Guest, Enemy and Friend: Portraits of the Pharisees in Luke and Acts*, New York: Peter Lang.

Jervell, J. (1972), *Luke and the People of God: A New Look at Luke-Acts*, Minneapolis: Augsburg.

Jervell, J. (1984), *The Unknown Paul: Essays on Luke-Acts and Early Christian History*, Minneapolis: Augsburg.

Jervell, J. (1996), *The Theology of the Acts of the Apostles*, Cambridge: Cambridge University Press.

Keener, C. S. (2014), *Acts: An Exegetical Commentary III*, Grand Rapids: Baker Academic.

Kinzer, M. S. (2005), *Postmissionary Messianic Judaism: Redefining Christian Engagement with the Jewish People*, Grand Rapids: Brazos.

Koet, B. J. (1996), "Why did Paul shave his hair (Acts 18, 18)? Nazirate and Temple in the book of Acts," in M. Poorthuis and Ch. Safrai (eds.), *The Centrality of Jerusalem: Historical Perspectives*, 129–42, Kampen: Kok Pharos.

Koet, B. J. (2000), "Purity and Impurity of the Body in Luke-Acts," in M. J. H. M. Poorthuis and J. Schwartz (eds.), *Purity and Holiness: The Heritage of Leviticus*, 93–106, Leiden: Brill.

Kratz, R. (1993), "φυλάσσω" in H. Balz and G. Schneider (eds.), *Exegetical Dictionary of the New Testament* 3, 442, Grand Rapids: Eerdmans.

Le Cornu, H. with J. Shulam (2003), *A Commentary on the Jewish Roots of Acts II*, Jerusalem: Academion.

Louw, J. P. and E. A. Nida, eds (1989), *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains*, 2nd ed., New York: United Bible Societies.

Lüdemann, G. (1989), *Opposition to Paul in Jewish Christianity*, trad. M. Eugene Boring, Minneapolis: Fortress. Originally published as *Paulus, der Heidenapostel II, Antipaulinismus im Frühen Christentum*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.

Lüdemann, G. (1996), *Heretics: The Other Side of Early Christianity*, trans. J. Bowden, Louisville: Westminster John Knox. Originally published as *Ketzer: Die andere Seite des frühen Christentums*, Stuttgart: Radius-Verlag, 1995.

Marguerat, D. (2009), "Paul and the Torah in the Acts of the Apostles," in M. Tait and P. Oakes (eds.), *Torah in the New Testament: Papers Delivered at the Manchester- Lausanne Seminar of June 2008*, 98–117, London: T & T Clark International.

Marshall, I. H. (1980), *Acts*, Tyndale New Testament Commentaries, Leicester: Inter-Varsity.

Metzger, B. (1975), *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, London: United Bible Societies.

Metzger, B. (1989), *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford: Clarendon.

Miller, C. A. (1994), "The Relationship of Jewish and Gentile Believers to the Law between A. D. 30 and 70 in the Scripture," tezã de doctorat, Dallas: Dallas Theological Seminary.

Nanos, M. D. and M. Zetterholm, eds (2015), *Paul within Judaism: Restoring the First-Century Context to the Apostle*, Minneapolis: Fortress.

Neusner, J. (1999), "Wow-Talking, the Nazirites, and the Law: Does James' Advice to Paul Accord with Halakhah?" in B. Chilton and C. A. Evans (eds.), *James the Just and Christian Origins*, 59–82, Leiden: Brill.

Oliver, I. W. (2013), *Torah Praxis after 70 CE: Reading Matthew and Luke-Acts as Jewish Texts*, Tübingen: Mohr Siebeck.

Oliver, I. W. (2016), "The First 'Radical Perspective' on Paul: The Calling of Paul in the Acts of the Apostles," Paper delivered at the Seventh Nangeroni Meeting on the Early Reception of Paul the Second Temple Jew, Rome.

Parsons, M. C., and M. M. Culy (2003), *Acts: A Handbook on the Greek Text*, Waco: Baylor University Press.

Pervo, R. I. (2006), *Dating Acts: Between the Evangelists and the Apologists*, Santa Rosa: Polebridge. Rius-Camps, J., and J. Read-Heimerdinger (2007), *The Message of Acts in Codex Bezae: A Comparison with the Alexandrian Tradition III*, London: T&T Clark.

Ross, J. M. (1992), "The Extra Words in Axts 18:21," *Novum Testamentum* 34: 247–49.

Rudolph, D. (2002), "Paul and the Torah According to Luke," *Kesher* 14:61–73.

- Rudolph, D. (2005), "Messianic Jews and Christian Theology: Restoring an Historical Voice to the Contemporary Discussion," *Pro Ecclesia* 14(1): 58–84.
- Rudolph, D. (2010), "Paul's 'Rule in All the Churches' (1 Cor 7:17-24) and Torah-Defined Ecclesiological Variegation," *Studies in Christian-Jewish Relations* 5: 1–23.
- Rudolph, D. (2016a), *A Jew to the Jews: Jewish Contours of Pauline Flexibility in 1 Corinthians 9:19-23*, 2nd ed., Eugene: Pickwick. Originally published by Mohr Siebeck, 2011.
- Rudolph, D. (2016b), "Paul and the Food Laws: A Reassessment of Romans 14:14, 20," in C. A. Segovia and G. Boccaccini (eds.), *Paul the Jew: A Conversation between Pauline and Second Temple Scholars*, 151–81, Minneapolis: Fortress.
- Soho, K. (1991), *Luke's Treatment of the Law: A Redaction-Critical Investigation*, Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia.
- Sanders, E. P. (2015), *Paul: The Apostle's Life, Letters, and Thought*, Minneapolis: Fortress.
- Schellenberg, R. S. (2015), "The First Pauline Chronologist? Paul's Itinerary in the Letters and in Acts," *Journal of Biblical Literature* 134: 193–213.
- Smiles, V. M. (2002), "The Concept of 'Zeal' in Second-Temple Judaism and Paul's Critique of it in Romans 10:2," *The Catholic Biblical Quarterly* 2: 282–99.
- Spencer, F. S. (1997), *Acts*, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Strange, W. A. (1992), *The Problem of the Text of Acts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tannehill, R. C. (1990), *The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation. Volume 2: The Acts of the Apostles*, Minneapolis: Fortress.
- Tannehill, R. C. (2005), *The Shape of Luke's Story: Essays on Luke-Acts*, Eugene: Cascade.
- Thiessen, M. (2011), *Contesting Conversion: Genealogy, Circumcision, and Identity in Ancient Judaism and Christianity*, Oxford: Oxford University Press.
- Tomes, R. (1995), "Why Did Paul Get His Hair Cut? (Acts 18.18; 21.23-24)," in C. M. Tuckett (ed.), *Luke's Literary Achievement: Collected Essays*, 188–97, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Tyson, J. B. (2006), *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*, Columbia: University of South Carolina Press.
- Walker, W. O. (1985), "Acts and the Pauline Corpus Reconsidered," *Journal for the Study of the New Testament* 24: 3–23.
- Wehnert, J. (1997), *Die Reinheit des christlichen Gottesvolkes aus Juden und Heiden: Studien zum historischen und theologischen Hintergrund des sogenannten Aposteldekrets*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wright, N. T. (2013), *Paul and the Faithfulness of God I e II*, Minneapolis: Fortress.
- Wyschogrod, M. (2004), *Abraham's Promise: Judaism and Jewish-Christian Relations*, R. Kendall Soulen (ed.), Grand Rapids: Eerdmans.
- Zerwick, M., and M. Grosvenor (1996), *A Grammatical Analysis of the Greek New Testament*, 5th Rev. ed., Rome: Editrice Pontificio Istituto Biblico.